

Tamás Máté

Jogok, kötelezettségek és identifikációk Zsidó lakosok jogérvényesítési és jogkiterjesztési stratégiái a 19. század közepi Nagykanizsán

1839 márciusában nyolc nagykanizsai zsidó férfi lakos – név szerint az eredeti sorrendben és írásmódban *Strasser Vilmos, Gottlieb Majyer, Moises Blau, Kaiszer Benjamin, Weltner Samuel, Ritscher Meyer, Ollop Ignatz* és *Lackenbacher Carl* – kérvényt küldött Zala vármegye közgyűléséhez, hogy hozzon határozatot azzal kapcsolatban, hogy a mezővárosban úrbéres telkeken álló házakat birtokló zsidó lakosok is részt vehessenek a városi előljárók megválasztásában. A zsidó lakosok tehát a város és az uradalom jogkörét megkerülve próbálták meg a jogkiterjesztést elérni a vármegye közgyűlésétől, amelynek elvben nem volt erre döntési jogköre. A magyar nyelvű és sajátkezű aláírásokat tartalmazó kérvényben a következő indokok szerepelnek:

„[...] miután tsak egyedül a’ Kereskedés, mellyet jobbára mi folytatunk[,] tenné Kanisa Városát nevezetesebbé, ’s mi mint Ház birtokosok a’ Köz terheknek viselésében szinte azon mértékben, mint ők vennénk részt, azon felül pedig mint nevezetesebb Kereskedést folytatók, ’s azért is minden Köz dolgokban nagyobb belátással is bírók írásban ki jelentett kivánságokhoz képest a’ Biró[,] Esküttek, ’s Jegyző választásához a’ Törvények engedelve mellett még azért is járullyunk, mivel eképp egy Testet képez-

-
- A szerző a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet tudományos segédmunkatársa, e-mail: tamas.mate@abtk.hu. A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, a K 143231 azonosító számú „OTKA” projekt keretében készült. A levéltári kutatás során nyújtott segítségéért Kulcsár Bálintnak, a tanulmányhoz fűzött észrevételeiért pedig Balogh Zsuzsánnának, Kalocsai Dórának, Kovács Fanninak, László Andornak, Rácz K. Bencének, Nagy Ágostonnak, Nagy Nórának, Szekér Barnabásnak, Szijártó M. Istvánnak és a két anonim lektornak tartozom köszönettel.

vén, a' jó egyetértés, és békesség tsak eképp tetetthetik Köztünk állandóvá, 's örökössé [...].”¹

A kérvényezők tehát a városban úrbéres telkeken álló házakat birtoklók-ként és kereskedőkként azonosították magukat. A *zsidó* szó nem szerepel a kérvényben, amelynek elkerülése tudatos lehetett. A kérvényezők célja ugyanis nem a keresztény és zsidó házbirtokosok közötti különbségek, hanem éppen az azonosságok kiemelése volt. Bár nyolcan írták alá, nyilvánvalóan nem csak maguk, hanem az összes zsidó házbirtokos számára kérvényezték a jogkiterjesztést.² A kérvényben egyrészt azzal érveltek, hogy a mezőváros kereskedelmi forgalmát főként ők bonyolítják; másrészt az úrbéres telkek után járó városi kötelezettségek őket is terhelik; harmadrészt pedig a társadalmilag is elismert nagykereskedőknek nagyobb rálátásuk van a közügyekre. Ezek alapján, ha a városi előjárók választására vonatkozó jogot a zsidó házbirtokosok számára megadnák, akkor a zsidó és a keresztény házbirtokosok azonos jogokkal és kötelezettségekkel járó közösséget alkotnának, amely a konfliktusmentes együttélést nem csak elősegítené, hanem állandósítaná is. Ezt az esetleges folyamatot, amely két csoport egyesülésével járna, a szimbolikus azonosulásra utaló hasonlattal, az egy test(ület)té válás képével fogalmazták meg a kérvényben.

A vármegyei közgyűlés és a zsidó lakosok jogkiterjesztésének képviselője

Az alábbiakban ezen az ügyön keresztül azt fogom vizsgálni, hogyan azonosították magukat a zsidó lakosok a jogérvényesítés vagy jogkiterjesztés érdekében a katolikus többségű Nagykanizsán, a Batthyány-hit-

-
- 1 Strasser Vilmos, Gottlieb Mayer, Moses Blau, Kaiser Benjamin, Weltner Samuel, Retscher Mayer, Ollopp Ignatz és Lackenbacher Carl kérvénye Zala vármegye közgyűléséhez, Nagykanizsa, 1839. március 3. (8. melléklet), Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltár (a továbbiakban MNL ZML) IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. A kérvényt lásd még Németh László (szerk.): *A Zala megyei zsidóság történetének levéltári forrásai, 1716–1849*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2002. 136–137. Az ügyvel kapcsolatban lásd még Halász Imre: Nagykanizsa önkormányzata a 19. század első felében. In: Lendvai Anna – Rózsa Miklós (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia*. 2. kötet. Nagykanizsa: Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2006. 410–413; Szabó Zsuzsanna: *Kanizsa önkormányzata az 1830-as években*. Szakdolgozat, Pécs, 2000. MNL ZML XV.41.b. No. 344.
  - 2 A zsidó házbirtokosok számát és arányát az egyik adókimutatási nyilvántartás-sorozatból (*dicalis conscriptio*) lehetne meghatározni. Lásd MNL ZML IV.9.b.

bizomány egyik uradalmi központjában, ahol 1839-ben a zsidó lakosok összlakossághoz képesti aránya hozzávetőleg 15%-ot tett ki. Ez a régióban is jelentősnek számított.³ Az *identifikáció* fogalmát ebben az esetben az olyan azonosítási eljárásokra alkalmazom, amelyek a cselekvő egyének szándékán és döntésén alapulnak, és azt fogom ábrázolni, hogy az adott egyén eltérő helyzetekben melyik közösség részeként igyekezett magát meghatározni, vagy hogyan azonosították őt mások. A közösséghez tartozás ebben az értelemben elsődlegesen egy adott közösség jogaival és kötelezettségeivel való azonosulást jelenti. Ez a tanulmány tehát ahhoz a diskurzushoz kapcsolódik, amelyik megkérdőjelezi a 18–19. századra vonatkozóan a zsidó lakosság jognélküliségét vagy jogfosztottságát, amelyek alól a teleologikus szemlélet szerint később az emancipáció és a recepció szabadította fel a zsidó lakosságot. A 19. század közepéig fennálló jogi normarendszerben a zsellér jogállású zsidó lakosok – a nem-nemes jogállásokhoz sorolható lakosság nagyjából 95%-ával együtt – nem rendelkeztek azokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, amelyekkel az önmagában is számos módon szegmentált, de az *una eademque libertas* jogi fikcióját fenntartani igyekvő nemesség. Ez azonban egyáltalán nem jelentett jognélküliséget vagy jogfosztottságot. A zsidó közösségek jogi helyzetét ugyanis nemcsak központi, hanem lokális (vármegyei, uradalmi vagy városi) szinteken is szabályozták, és számos esetben a különböző jogforrások közül a helyi szabályrendeletet vagy szokásjogot érvényesítették.⁴ Ezek következtében a zsidó

-
- 3 Az 1839-ben végrehajtott nem-nemes népesség-nyilvántartás (*conscriptio popularis ignobilium*) szerint a mezőváros összlakossága 7096 fő, a zsidó lakosság pedig 1095 fő volt. Lásd Rábavölgyi Attila: Kis- és Nagykanizsa demográfiai változásai (1690–1849). In: Lendvai – Rózsa, 2006. 128., 138. Pápán az 1828-ban készült nyilvántartásban (*conscriptio regnicolaris*) 1765 zsidó lakost regisztráltak, amely az összlakosságon belül közel 16%-ot tett ki. Ez egy 1847-es nyilvántartás szerint már 2947 főre, az összlakosságon belüli arány pedig 24%-ra nőtt. Az adatokat lásd Jakab Réka: *Bérlőből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete, 1748–1848.* [Budapest–Veszprém]: L'Harmattan Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2014. 50–51.
- 4 A 19. század közepéig fennálló társadalomszerveződési forma *rendi társadalom* kifejezés alatt fut, ami azt feltételezi, hogy egy társadalom létezett, mivel azonban még nem létezett egységes jogrendszer, sokkal inkább egymással hierarchikus és horizontális viszonyban, illetve különböző jogi helyzetben lévő társadalmakként értelmezhető közösségekből állt ez a társadalomszerveződési forma. Ehhez lásd Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztény polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, 7 (2–3), 1991. 75–130; Tóth Zoltán: A rendi társadalomszervezet történeti színeváltozásairól. In: Tóth András (szerk.): *Előadások a polgárosodásról. I. Rendiség és polgárosodás.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 1991. 13–25. Vö. Horváth Gergely Krisztián: A „torlódott szerkezetű” a „szilipelésig”: Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében. In: Horváth Zita – Rada János (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére.*

egyén, az adott zsidó közösség jogai és kötelezettségei alapján, amelyhez tartozott, akár előnyösebb jogi helyzetben is lehetett a szintén zselér jogállású, de más, nem zsidó közösséghez tartozó egyénhez képest. A zsidó közösségek sajátos jogi helyzete és a különböző jogintézmények az aktorok, legyen az a cselekvő egyén vagy a közösség, egyfajta stratégiai játékát eredményezték, amelynek célja a jogérvényesítés vagy éppen a jogkiterjesztés volt. A társadalmi cselekvés egyik formájaként értelmezhető játék alapvető eszköze volt az identifikáció, a különböző jogintézményekre való hivatkozás és az ezek alapján történő cselekvés.

Az 1839 márciusi kérvény nyomán kialakult ügy annak a politikai folyamatnak a részeként értelmezhető, amelynek keretében az 1830–1840-es években újra megjelent a politikai szándék az egyes vármegyék és az országgyűlések fórumain, hogy a nem-nemes népesség jogait kiterjesszék a zsidó lakosságra.⁵ A jogkiterjesztés ügyének képviselőit maguk a zsidó lakosok kezdeményezték Zala vármegyében. 1831 márciusában ugyanis a Zala vármegyében élő zsidó lakosok kérvényezték a közgyűléstől, hogy olyan követutasítást fogadjon el, amelyben a követek fellépnek bármiféle rájuk vonatkozó jogkorlátozás ellen, és ezen túlmenően pedig a nem-nemes népesség által bírt jogok zsidókra való kiterjesztését is képviselni fogják az 1832 decemberére összehívott országgyűlésen. A magyar nyelvű kérvény aláírása egyrészt egy, a vármegyében élő zsidó lakosság kollektív identitását („nemes Zala vármegyebeli zsidóság közönségessen”), másrészt pedig a zsidó közösségek előjárói közötti, bizonyos ügyek mentén kialakított együttműködését és közös érdekképviselőt jeleníti meg, amelyek hatékonyabbá tették az érdekérvényesítést. A közgyűlés azonban úgy határozott, hogy a zsidók

---

Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017. 13–34; Péter László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: Péter László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998. 148–186. A korszak társadalomtörténeti szintéziseihez lásd Vörös Károly: *A magyarországi társadalom (1790–1848)*. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története, 1790–1848*. 1. kötet. Budapest: Akadémia Kiadó, 1980. 473–599; Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. 77–124; Katus László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918)*. In: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország története*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. 572–581.

5 A politikai változásokhoz lásd többek között Fára József: *A zsidóság emancipációjáról, különös tekintettel Zala vármegyére*. Zalaegerszeg: Zrínyi Nyomda, [1938]; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001. 38–46; Markó Richárd: Adalékok a magyarországi zsidóság közigazgatási helyzetéhez rendi országgyűléseink tükrében, 1790–1830. I–II. *Századok*, 148 (3) 2014. 625–663. és 149 (5) 2015. 1163–1209.

jogkiterjesztésére vonatkozó kérvényét csak a következő országgyűlésen fogják képviselni.⁶ Így az 1832 decembere és 1836 májusa között ülésező országgyűlésen részt vevő vármegyei követek utasításaiba ez az ügy nem került bele.

1839 májusában a vármegyében élő izraelita lakosok újabb beadványt fogalmaztak meg a közgyűlésnek, amelyben kérvényezték, hogy az 1839 júniusára összehívott országgyűlésre küldött követek utasításába foglalják bele az 1831 márciusában kérvényezetteket.⁷ A magyar nyelvű beadványban a kérvény megfogalmazó(i) a *zsidó* helyett az *izraelita* és a *magyarországi hitsorsos* kifejezéseket alkalmazták magukra („Zala vármegyei izraeliták”). A nyilvánvalóan kerekített adatokat tartalmazó beadványt a vármegyében élő 5000 izraelita lakos nevében fogalmazták meg, az ügy képvisellete pedig 200 000 *magyarországi hitsorsost* érintett. A fogalom jelentése értelmében önmagukat már Magyarországon élő vallási csoportként határozták meg. A kérvény érvelése – hasonlóan a nagykanizsai lakosok által 1839 márciusában beadotthoz – azon alapult, hogy az izraelita lakosokat azok az adókötelezettségek (is) terhelik, amik a nem-nemes népeiséget, az általuk bírt jogokkal azonban nem rendelkeznek. A jogkiterjesztés képviselétét és érvényesítését pedig a természetjogra hivatkozva kérvényezték. A közgyűlés által kinevezett bizottság és a közgyűlés is jóváhagyta a követutasításba való belefoglalását és az ügy országgyűlésen való képviselétét. Az alaputasítás-tervezetben (és a közgyűlés által elfogadott végleges változatban) a zsidó lakosságra vonatkozólag az *izraelita* meghatározást a kérvénnyel azonos jelentéssel alkalmazták. A tervezetben azt fogalmazták meg, hogy az izraelitákra vonatkozó kincstári különadó, a *Toleranzgeld* kivetését meg kell szüntetni, és a nem-nemes népeiség által bírt jogokat a zsidó lakosokra ki kell terjeszteni. Ezt a pontot azonban csak azzal a kiegészítéssel fogadta el a közgyűlés, amely szerint az *izraelita* lakosok továbbra se birtokolhassanak nemesi jogállású ingatlanokat.⁸ 1840 júliusában azonban a vármegyei követek a jogkiterjesztés ügyében csak részeredményekről

---

6 A Zala vármegyében élő zsidó lakosság kérvénye a közgyűléshez, [Zalaegerszeg], 1831. március 14. In: Németh, 2002. 81–86.

7 A Zala vármegyében élő izraelita lakosság kérvénye a közgyűléshez, [h. n.], 1839. május 6. In: Németh, 2002. 146–148.

8 Zala vármegye közgyűlésének országgyűlési követjeinek alaputasítás-tervezete, illetve annak elfogadására és részleges módosítására vonatkozó határozat, Zalaegerszeg, 1839. május 6. In: Molnár András (szerk.): „Tekintetes karok és rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései, 1825–1848. Válogatott dokumentumok. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2003. 122–144, 145–146.

számoltak be jelentésükben, amely szerint a vonatkozó törvénycikk legjelentősebb eredménye az *izraeliták* lakhatási és letelepedési jogának az ország egész területére történő kiterjesztése volt (kivéve továbbra is a bányavárosokat).⁹ Miután a közgyűlésen elhangzott a követek jelentése, felolvasták a vármegyében élő izraelita lakosok magyar nyelvű beadványát is, amelyben a jogkiterjesztés ügyének képviselőjéért fejezték ki köszönetüket. A beadvány aláírásában szintén az *izraelita* kifejezést alkalmazták magukra („Zala vármegyei izraeliták”).¹⁰ Ebben a politikai helyzetben tehát egy módosult identifikáció mutatható ki, amelyben az azonosítással járó fogalomhasználat egy, a kereszténységtől eltérő, de etnikai értelemben már meg nem különböztetendő, kollektív vallási csoportot konstruált meg. A fogalom használatából következően pedig a vármegye zsidó közösségeinek elöljárói és a közgyűlésen részt vevő nemesek között többségbe került ez a szemlélet. Ezzel állhat összefüggésben az, hogy a nyolc nagykanizsai zsidó lakos a vármegye közgyűléstől próbálta meg elérni a városi elöljárók megválasztására vonatkozó jog kiterjesztését.

A zsidó közösségi jogok és kötelezettségek módosulásai

A Nagykanizsán kialakult zsidó közösség jogi entitásként az 1760–1770-es években jöhetett létre a földesúrral megkötött szerződés értelmében. 1784-ben a már megalakult közösség kérvényezett új temetőtelket a földesúrtól.¹¹ 1786 októberében gróf Batthyány Lajos, a nagykanizsai uradalom földesura egy német nyelvű szabályzatot (*Vorschrift*) adott ki Körmenten a nagykanizsai zsidó közösség jogaira vonatkozóan. A szabályzat szerint a közösségnek joga volt megválasztani saját bíróját (*Judenrichter*) és az esküdtjeit (*Geschworener*), akik felé a közösség tagjai

---

9 Deák Ferenc és Hertelendy Károly országgyűlési követek jelentése Zala vármegye közgyűlésének (részlet), Zalaegerszeg, 1840. július 27. In: Németh, 2002. 150–151. Az 1840:XXIX. törvénycikk a követjelentésnél részletesebb megfogalmazást és több paragrafust is tartalmaz, illetve a követjelentéshez képest más a fogalomhasználata is. A törvénycikk 1.§-a egyrészt az országban született, valamint letelepedési vagy tartózkodási joggal rendelkező, és erkölcsileg kifogásolhatatlan magaviseletű *zsidó*okra vonatkozott; másrészt továbbra is korlátozta az 1791:XXXVIII. törvénycikkben szereplő ún. bányavárosokban történő lakhatási és letelepedési jogot.

10 A Zala vármegyében élő zsidó lakosság beadványa a közgyűléshez, Zalaegerszeg, 1840. július 27. In: Németh, 2002. 151–152.

11 Neumann Ede: Zsidó temető Nagy-Kanizsán. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885/5. 340–341.

engedelmességgel tartoztak. A megválasztott bírót azonban – képviselve a földbirtokost – egy uradalmi tisztviselőnek is jóvá kellett hagynia, ugyanis olyan közösségi elöljáróra volt szükség, aki képes volt végrehajtani a zsidó közösségre vonatkozó szabályokat, és be tudta a rendet (*Ordnung*) is tartatni. A szabályzat az elöljárók jogkörét is meghatározta: a zsidó felek közötti panaszokkal elsőfokon írásban a közösség bírójához kellett fordulni, aki azután az esküdtekkel együtt megvizsgálta a panaszt, és a felek között szóbeli megegyezést alakított ki, amennyiben pedig szükséges volt, írásbeli ítéletet hozott. Ha azonban valamelyik fél nem fogadta el az elöljáróság ítéletét, akkor az másodfokon az uradalmi ügyészhez, vagy annak távollétében, a számtartóhoz fordulhatott. A közösség tagjai tehát elsőfokon a zsidó közösség elöljárósága, másodfokon pedig az uradalom joghatósága alá tartoztak. Minden olyan panasszal, amely jogi ítéletet igényelt, de nem a közösség bírójának jogköréhez tartozott, közvetlenül az uradalmi ügyészhez kellett fordulni. A közösségen kívüli egyénnel való konfliktus esetén, aki nem tartozott a zsidó közösség joghatósága alá, már elsőfokon az uradalmi ügyészhez került az ügy.¹² A zsidó közösség szervezeti és intézményi szabályait tehát a nem-zsidó *communitasok* (pl. jobbágy vagy városi közösségek) mintájára alakították ki és szabályozták.¹³

1789-ben a város területén élő zsidók allodiális telkeken álló házak és úrbéres telkeken levő keresztény házbirtokosok bérlőiként éltek. A zsidó lakosok a földbirtokos és a zsidó közösség között kötött szerződés alapján éves különadót, az ún. *Schutzgeldet* voltak kötelesek fizetni, és mentesültek a földbirtokosnak más jogcímenek teljesítendő éves adók és a városi

---

12 Neumann Ede: A n.-kanizsai zsidó közösség statutuma. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885/9. 622; Neumann Ede: A nagy-kanizsai izr. hitközség múltjából. In: Halis István – Hoffmann Mór (szerk.): *Zalavármegyei évkönyv a millenniumra*. Nagykanizsa: Ifj Wajdits József Könyvnyomda, 1896. 143; Villányi Henrik: A nagykanizsai izraelita hitközség. In: Ladányi Miksa (szerk.): *Nagykanizsa*. Budapest: A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1929. 253.

13 Lásd ehhez Jakab, 2014. 91.

kötelezettségek alól is.¹⁴ Ez azonban a későbbiekben módosult, ugyanis egyre több zsidó lakos vásárolt meg úrbéres telken álló házat: 1789-ben egy házat,¹⁵ 1810-ben pedig 39-et birtokoltak.¹⁶ A növekvő számú zsidó házbirtokosok – bizonyos adónemekre vonatkozó – mentességéből következően egyre több konfliktus alakult ki a városi és a zsidó közösség között, ugyanis az úrbéres telken élő házbirtokosokra vonatkozó változatlan mennyiségű kötelezettségek kevesebb adózó között oszlottak el. A városi közösség előljárósága ezért a földbirtokos és a városi közösség között kötött úrbéri szerződésből eredő telek jogállása alapján igyekezett behajtani a zsidó házbirtokosoktól az úrbéres telkekre vonatkozó városi kötelezettségeket, a zsidó házbirtokosok pedig a telek jogállásától függetlenül – a földbirtokos és a zsidó közösség között kötött szerződés alapján – próbálták meg érdekeiket érvényesíteni. De abból is többször ügy keletkezett a városban, ha a zsidó házbirtokosok a különböző jogcímen teljesítendő munkajáradékokat készpénzben váltották meg, és a városi tanács megpróbálta elérni, hogy a zsidó házbirtokosok ne válthassák meg ezeket, főként a fuvarozással kapcsolatos kötelezettségeket.¹⁷ A városi előljáróságnak egyre inkább sikerült az adóztatás terén érvényesíteni érdekeit, és 1839-re, amikor a zsidó házbirtokosok kérvényezték a városi előljáráválasztás jogát, már ugyanazokkal a városi kötelezettségekkel tartoztak, mint más úrbéres telken álló házat birtokló lakosok. Ez azonban nem volt egyedi, más mezővárosban is hasonló helyzet alakult ki.¹⁸

---

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) P 1322 27. sorozat, 101. tétel, fol. 39. (Kanizsa, 1789. január 5.) Lásd ehhez a vármegye közgyűlése által kiküldött bizottság jelentése (az abban kivonatolt és a zsidó közösség által beadott kérvény 4. pontja), Zalaegerszeg, 1835. november 19. A bizottság tagjai Kerkapoly István másodalispán, Skublics József táblabíró, Nagy Antal táblabíró, Csányi László táblabíró, Koppány Ferenc főadószedő és táblabíró, Rajky Zsigmond főszolgabíró, Molnár János főügyész, Döry Imre táblabíró és Skublics Károly táblabíró voltak. A jelentést az 1835. november 12-én tartott közgyűlésen 2152. számmal mutatták be, de az 1838. november 5-én tartott közgyűlés 2635. számú ügyiratához csatolták. MNL ZML IV.1.b. 1838. november 5. No. 2635.

15 MNL OL P 1322 27. sorozat, 101. tétel, fol. 39.

16 A városi tanács kérvénye Zala vármegye közgyűléséhez (fogalmazvány), Kanizsa, 1810. No. 432. Thúry György Múzeum Történeti Dokumentációs Tár (a továbbiakban TGYM TDT) 72.171.1.; Barbarits Lajos: A városi közigazgatás története. In: Ladányi, 1929. 73–74.

17 Lásd ehhez Kanizsa város tanácsának jegyzőkönyve, 1798. február 26. No. 93. 33. p. TGYM TDT 72.4.1.; Barbarits Lajos: A hűbériség kora. In: Ladányi, 1929. 37, 41–42, 73–74.; TGYM TDT 72.171.1.

18 Pápához lásd Jakab, 2014. 80–87. Veszprémhez pedig lásd Jakab Réka – Kákonyi Anna: *Tágul és szűkülő terek. A veszprémi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete*. Veszprém: Veszprémi Zsidó Hitközség, 2020. 42–46.

A választójog kérvényezése

Az 1839 márciusában beadott, a városi előjáróválasztási jogra vonatkozó kérvény előzménye a január 2-án tartott városbíró-választás volt. A városházán tartott gyűlést ugyanis a külső tanácsból (*századosság*) többen rendbontással zavarták meg, ezért berekesztették és másnapra halasztották. A külső tanács 100 tagja rendelkezett 1828-tól a városi előjáróság megválasztásának jogával.¹⁹ A város belső tanácsa értesítette a vármegyei közgyűlést arról, hogy a rendbontások elkerülése érdekében a szabad királyi városok mintájára – iskolázottsági szempontok alapján – csökkenteni fogja a *századosság* létszámát 30 vagy 40 főre, a rendbontás miatt pedig a közgyűlés küldjön ki egy bizottságot.²⁰ A városi tanács tehát az előjárók megválasztására vonatkozó, ún. aktív (szavazati jog) és passzív választójog (választhatósági jog) szűkítését igyekezett elérni, a zsidó házbirtokosok pedig ezeknek a jogoknak rájuk való kiterjesztését, amelyben megpróbálták elérni a vármegyei közgyűlésen részt vevő nemesek támogatását.

A nyolc zsidó házbirtokos kérvényében az 1767-ben kiadott úrbéri rendelet 9. pontjára,²¹ az 1811-ben a földesúr és a mezőváros között, határozatlan időre megkötött úrbéri szerződés 12. pontjára,²² illetve

---

19 A vármegyei közgyűlése által kiküldött bizottság jelentése (2. pont), Kanizsa, 1839. április 4. MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. A bizottság tagjai Koppány Ferenc főadószedő és táblabíró, Skublics József táblabíró, Molnár János főügyész és Rummy Károly főszolgabíró voltak. Lásd ehhez még MNL ZML IV.1.a. 1828. január 21. No. 168.

20 Topley Ferenc városbíró és a tanács kérvénye Zala vármegyei közgyűléséhez, [Kanizsa], [1839. január 2-a után] (1. melléklet). MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. A kérvényt az 1839. január 14-én tartott vármegyei kis- vagy részgyűlésen mutatták be 290. számmal. Lásd MNL ZML IV.1.a. 1839. január 14. No. 290. A polgárjoggal rendelkező városi lakosok társadalomtörténeti elemzéséhez lásd Kerecsényi Edit: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez A „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: *Közlemények Zala megye közgyűjtésének kutatásaiból*. Zalaegerszeg: Zala megyei Levéltár, 1978. 115–134.

21 „A Birói hivatalyra az Uraság hármot nevezzen, kik közül az Község egyet az Uraság Tisztyének jelenlétében szabadon válasszon; az Uraság mindazonáltal az válosztottat rosz viselésére nézve letehesse, 's megis büntethesse, a' letett Biró helyett pedig más rendeltessék megírt mód szerint. Ellenben az Notáriust, és Eskütteket az Község maga földes Ura nélkül választ, és el is bocsajthattya.” Az 1767. január 23-án kiadott úrbéri rendelet 9. pontjának 1. §-a (a kérvény 2. /·/ jelölésű melléklete). MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710.

22 „A Városi Biró, ugy a' többi Magistratusbéliék, és Notarius eránt az Urbarium 9^{ik} Punctumának 1° §-ban foglalt rendelése ezután is observáltatni fog oly hozzá tétellel mind azonáltal, hogy az Urodalom az előbbeni Birót mindenkor Candidalni tartozzon, 's az Biróval, ugy a' többi Városi Magistratusbéli személyekkel az Urodalom illendőkép-pen fog bánni.” Az 1811-es úrbéri szerződés 12. pontjának 1. §-a (a kérvény /·/ jelölésű

az 1836:IX. törvénycikkre²³ hivatkozott. Az úrbéri rendelet vonatkozó pontja szerint a földesúr három jelöltet nevezett meg a városbírói tisztségre, akik közül a városi közösség választott, a tanácsstagokat (esküdt) és a jegyzőt azonban már a közösség saját jelöltjei közül önállóan választotta. Az úrbéri szerződés lényegében ezt a jogszabályt vette át. A zsidó kérvényezők arra hivatkoztak, hogy a városi közösség és annak részeként ők is aláírták a földesúrral kötött szerződést, ezért az úrbéres telkeken álló házakat birtoklók egész közösségének szerződéses joga van az előjáróválasztásra. Az 1811 februárjában megkötött úrbéri szerződést a zsidó közösség részéről négyen, feltehetően közösségi előjárók – név szerint az eredeti sorrendben és írásmódban *Gottlieb Majer, Moises Blau, Moyses Schertz* és *Baruch judeus kirurgus* – írták alá sajátkezűleg és hitelesítették a közösség pecsétnyomójával.²⁴ Az érvelés azzal folytatódott, hogy a városbíró jelölésének joga a földbirtokosé, de a bíró és a belső tanácsosok választásának joga 1828-tól a *századossághoz* került, a jegyzőt pedig továbbra is a belső tanács nevezte ki. Ez volt érvényben 1839 márciusában is. Mindazonáltal az 1836:IX. törvénycikk azokon a településeken, ahol a helyi összlakosság különbségtétel nélkül bírt választójoggal, ott továbbra is helyben hagyta ezt az előjáróválasztási gyakorlatot, ahol azonban ettől eltérő gyakorlat működött, azokat hatályon kívül helyezte, és azokat a lakosokat ruházta fel választójoggal, akik az adott településen belül vagy annak határában ingatlanvagyonnal

---

melléklete). MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. A földesúr és a mezőváros között megkötött úrbéri szerződés, Kanizsa, 1811. február 27. MNL ZML V.1501.b. 9.a. Fol. 1–14.

23 „A' Község Birája, a' földes Ur által kijelelt legalább 3 alkalmas lakos közül, az Eskütt emberek pedig és Kisbirák minden földes Uri Kijelelés nélkül, 's ugyan mindezek, mind amaz, oly helyeken, hol az eddig divatozott gyakorlat szerint a' helybéli lakosok öszszesége minden Külömbőség nélkül folyt az Elöljárók választásában, továbbá is ezen mód megtartásával, egyebbütt pedig, hol eddig bármely Különböző választási módok divatoztak, minden a' helységben vagy annak határában házat, vagy egyéb fekvő javakat bíró, és a' váloztáson jelen lévő helybéli lakosnak egyenkint számittandó szavazatával esztendőnkint fognak választatni; a' Köz birtokosokra nézve a' Biró választása eránt az rendeltetvén Különösen, hogy ha azok magok Közt három nap alatt sem egyeznének meg a' kijelelendők iránt, illy esetben az illető Szolga Biró a' Községnek biróságra alkalmas 3. személyt választás végett terjeszen elő. Jegyzőt pedig, ki jó erkölcsérül, és Ügyességérül isméretes, a' földes Ur jóváhagyása mellett az illető Község szabadon fogad, mely jóváhagyás megtagadása esetében a' Megye Közönsége a' fenforgó nehézségeket elintézi, 's minden esetre arra fog figyelmezni, hogy a' Községek Jegyző nélkül ne maradjanak.” Az 1836:IX. tc. 1. §-a (a kérvény 3 ./- jelölésű melléklete). MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. Kiemelés az eredetiben.

24 MNL ZML V.1501.b. 9.a. Fol. 11. A zsidó közösség köralakú pecsétnyomóján egy kitárt szárnyakkal álló egyfejű sas szerepelt, KANISCHANER JUDEN GEMEINDE körfelirattal. Lásd ehhez MNL ZML IV.1.b. 1838. november 5. No. 2635.; MNL ZML IV.1.a. 1839. november 4. No. 2821.

bírtak. A választáson pedig a személyesen részt vevő lakosok szavazatának egyenkénti számbavételét rendelte el. A választójog feltételét tehát az ingatlanbirtokláshoz és a személyes részvételhez kötötte a jogszabály. A törvénycikk szerint a bírót továbbra is a földesúr három jelöltje közül kellett választani a választójoggal rendelkező lakosoknak, a tanácsosokat és a jegyzőt pedig szabadon választhatták a választók, de az utóbbi tisztviselő kinevezését jóvá kellett hagynia a földesúrnak. A zsidó kérvényezők ezért azt emelték ki, hogy a törvényhez képest a korábbi jogforrások alárendelt viszonyban vannak. A beadványban végül azt kérvényezték a vármegye közgyűlésétől, hogy az úrbéri szerződés és a törvénycikk alapján olyan határozatot hozzon, amely értelmében az ingatlanvagyon birtokló helyi lakosok az előljárválasztásra vonatkozó joggal rendelkeznek. A zsidó házbirtokosok tehát a keresztényekhez hasonlóan az úrbéres telken álló házak birtoklásából eredő városi kötelezettségek mellé az azzal járó jogokat szándékoztak megszerezni. A jogkiterjesztés következményeként pedig nem csupán a városi előljárvók választására vonatkozó jogot szereznék meg, hanem a keresztény házbirtokosok által alkotott városi közösség részévé is válnának, ezért azonosították magukat a városi közösség részeként az érvelés során.

Ezzel a kérvénnyel megegyező napon kelt az a 16 helyi keresztény lakos által aláírt és a zsidó közösségnek („Israelita Vallás Közönségéhez”) küldött magyar nyelvű kérvény, ami a zsidó házbirtokosok előljárvóválasztói jogát és az ezzel kapcsolatos beadványát támogatta.²⁵ A kérvényben úgy fogalmaztak, hogy a zsidó lakosok is támogassák az 1836:IX. törvénycikk alkalmazását, ami a választójogot az ingatlanbirtokláshoz kötötte. Ez ugyanis a választójoggal rendelkezők körének bővülését fogja eredményezni, amely közös érdekük. A kérvény argumentációja és szimbolikája (kézfogás és egy testté válás) is nagymértékű azonosságot mutat a zsidó házbirtokosokéval. A zsidók által bonyolított kereskedelmi forgalom volumenével, a kereskedők közügyekre való rálátásával, és a zsidó házbirtokosok kötelezettségeivel indokolták nemcsak a választójog, hanem a városgazdálkodás feletti felügyeleti jog kiterjesztését, amelynek következtében a város költségvetésére, a haszonbérletek bérbeadására

---

25 Öreg Hegedűs Ferenc, Ifj. Hegedűs Ferenc, Faics Ferenc, Michael Ignaz, Baj Ferenc, Kiss Mihály, Ifj. Puchman József, Hány István, Ifj. Plander János, Kiss József, Gödörházi Antal, Buvári János, Gudlin Ferenc, Karlovics István, Andri József, Ács József kérvénye a zsidó közösséghez (másolat), Kanizsa, 1839. március 3. (NB jelölésű melléklet.) MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710.

és a pénztárak ellenőrzésére is befolyással lettek volna. Ezt a felügyeleti jogkört ugyanis a külső tanács gyakorolta.²⁶

A vármegyei bizottság javaslata és a városi tanács döntése

A vármegye közgyűlése által kiküldött bizottság április 3-án ült össze Nagykanizsán, ahol az uradalom képviselőjében Chernel Ignác táblabíró és ügyész, a város belső és külső tanácsa, illetve a zsidó közösség előjárói is megjelentek.²⁷ A bizottság jelentése szerint a március 3-án kelt kérvényt a zsidó közösség adta be, és arra vonatkozott, hogy a városi előjárók választására vonatkozó szavazati jogot a keresztény házbirtokosokhoz hasonlóan a zsidók számára is adják meg. A bizottság az ülésen részt vevőknek előadta, hogy egyrészt az 1811-es úrbéri szerződést a keresztényekhez hasonlóan a zsidó házbirtokosok is aláírták, ezért a szerződés minden különbségtétel nélkül az úrbéres telkeken álló házakat birtokló keresztény és zsidó lakosokra egyaránt vonatkozik; másrészt pedig az 1836:IX. törvénycikk a városban ingatlanvagyont birtokló lakosnak minden megkülönböztetés nélkül jogot adott az előjáróválasztásban való részvételre. Ezek alapján a bizottság a választójogra vonatkozó kérvényt jogosnak ítélte meg, a zsidó házbirtokosokat a keresztényekkel együtt a városi közösség részeként azonosította. A bizottság továbbá kiemelte, hogy 1838-tól a zsidó házbirtokosok is megkapták az adókivetési nyilvántartások készítésekor a részvételi jogot és a városi számadásokba való betekintési jogot.²⁸ A bizottság szerint a *századosság*ot nem törvény, hanem helyi szokásjog alapján hozta létre a városi közösség, és a testület amúgy is nagyrészt a városgazdálkodás felügyeletével foglalkozik. Ezek alapján a bizottság azt javasolta, hogy a zsidó házbirtokosok válasszanak maguk közül két személyt a külső tanács testületébe, akik szavazati joggal fognak rendelkezni. A bizottság javaslata azonban kikötötte, hogy a zsidó testületi tagok száma nem nőhet, és amíg nem rendelkezik másként a törvény, más városi tisztséget nem tölthetnek be. A javaslatot az uradalom részéről az ügyész jóváhagyta, és a kiskanizsai külső tanácstagok

---

26 Halász, 2006. 410.

27 A vármegye közgyűlése által kiküldött bizottság jelentése, Kanizsa, 1839. április 4. MNL ZML IV.1.b. 1839. május 6. No. 1710. A jelentés vonatkozó részét kiadva lásd Németh, 2002. 138–139.

28 Lásd ehhez MNL ZML IV.1.a. 1838. január No. 349.

is támogatták, a többséget kitevő nagykanizsaiak azonban ellenezték, és még azt sem fogadták el, hogy a zsidó házbirtokosok a keresztény külső tanácsstagok megválasztásakor szavazhassanak. A keresztény többség felfogása szerint ugyanis a zsidó házbirtokosok nem tartoztak a keresztény házbirtokosokból álló városi közösségbe. A bizottsági ülésen részt vevő zsidó közösségi elöljárók ezért azt kérvényezték, hogy ha a városi közösség nem akarja elfogadni a zsidó házbirtokosok városi elöljáróválasztásra és a városgazdálkodás felügyeletére vonatkozó jog megadását, tehát nem tekintik őket a városi közösség tagjainak, akkor a zsidó közösség egészét mentse fel a városi kötelezettségek teljesítése alól. A zsidó közösség elöljárói tehát a városi közösséghez tartozást az azzal járó jogok és kötelezettségek kiegyenlített viszonyrendszereként értelmezték, és azon az állásponton voltak, hogy ha ez nem teljesülhet, és a zsidó házbirtokosok nem tartozhatnak a városi közösséghez, akkor csupán a zsidó közösséghez tartozásból következő kötelezettségeket kelljen teljesíteniük. A vármegye által kirendelt bizottság javaslatát tehát hiába támogatta a földbirtokost képviselő uradalmi ügyész, a város külső tanácsstagjainak többsége, mivel a zsidó házbirtokosokat nem tekintette a városi közösség részének, nem fogadta el a javaslatot.

Ez az eset egyáltalán nem számított egyedinek. A zsidó és városi közösség a földbirtokossal kötött külön szerződéseiből eredő eltérő jogi helyzete kapcsán számos hasonló konfliktus alakult ki. Ezek a 18. század végétől felerősödtek, ugyanis egyre több zsidó lakos vásárolt úrbéres telkeken álló házakat a mezővárosban, ebből következően pedig a korábban egymástól elkülönülő, jogokra és kötelezettségekre vonatkozó normák egyre inkább egymásba fonódtak és átfedésbe kerültek egymással. A városi közösség elöljárósága a telek jogállása alapján igyekezett behajtani a zsidó házbirtokosoktól az úrbéres telkekre vonatkozó városi kötelezettségeket, a zsidó házbirtokosok pedig a telek jogállásától függetlenül a zsidó közösség kollektív jogai alapján próbálták meg jogukat érvényesíteni. 1839-re a városi közösség elöljáróságának sikerült érdekeiket érvényesíteni, a zsidó házbirtokosokra ezáltal már a keresztény házbirtokosokkal azonos városi kötelezettségek vonatkoztak. Miközben a városi tanács megpróbálta az elöljáróválasztásra jogosultak számát csökkenteni, a zsidó házbirtokosok a vármegyei közgyűléstől igyekeztek elérni a szavazati jog rájuk való kiterjesztésének támogatását úgy, hogy annak nem volt erre vonatkozó döntési joga. A közgyűlésnek küldött

kérvényük szerint a jogkiterjesztéssel a zsidó és keresztény házbirtokosok jogilag egy közösséget alkotnának, amelyek az azonos jogokon és kötelezettségeken alapulnának. A közgyűlés által kirendelt bizottság javaslatát nyilvánvalóan befolyásolta az, hogy a vármegyei közgyűlésben ekkorra már többségbe került az a felfogás, amely alapján a nem-nemes népesség által bírt jogokat a zsidó lakosokra ki kell terjeszteni. A bizottsági javaslatot, amely ha korlátozó feltételekkel is, de támogatta a zsidó lakosok választó jogának ügyét, hiába hagyta jóvá az uradalom, a városi előljáróság többsége nem fogadta el. A jogkiterjesztés ennek következtében nem lépett érvénybe.

Az eset alapján láthatóvá vált, hogy a zsidó házbirtokosok megpróbálták kihasználni a jogi normarendszer kategóriáinak növekvő mértékű átfedését, a keresztény házbirtokosokkal azonos kötelezettségek alapján magukat a városi közösség részeként azonosították, és kérvényezték a keresztény házbirtokosokkal megegyező jogokat. A városi előljáróság többsége azonban szétválasztotta a különböző normákat, saját érdekeinek érvényesítése érdekében az erre vonatkozó törvény helyett továbbra is a helyi szokásjogot alkalmazta, a zsidó házbirtokosok jogkiterjesztési igényét nem fogadta el, a zsidók városi közösség részeként történt azonosítását elutasította, a zsidókat pedig ebben az értelemben kizárta a városi közösségből. A zsidó házbirtokosok ezért a városi kötelezettségeik alól való felmentésüket kérvényezték, ha ugyanis nem ismerik el az ezzel járó jogokat és nem tartoznak a városi közösséghez, akkor a továbbiakban ne kelljen a kötelezettségeket sem teljesíteniük. Az identifikációt az érvelés alapján alakították az egyének és alapvetően szituatív módon működött. A városi közösség a közös kötelezettségek alapján a csoport részeként azonosította a zsidó házbirtokosokat, de a jogkiterjesztés lehetőségével az azonosítás módosult, a zsidó házbirtokosokat ebben az értelemben pedig kizárta onnan. Ezek alapján változott a zsidó házbirtokosok identifikációs eljárása is. A földbirtokossal külön szerződéses viszonyban levő csoportok, mint a városi vagy zsidó közösségek, a jogi normarendszer komplexitását kihasználva igyekeztek érdekeiket érvényesíteni vagy előnyösebb helyzetbe kerülni. Az ilyen módon kialakult stratégiai játéknak egyik alapvető része volt az identifikáció, amely az exklúzió és az inklúzió eszközeként egyaránt működhetett.